

חיי הדעת

חזרה

כשיחה הקודמת תיארונו שני קצוות של הופעת התורה, קצה אחד הוא אדם הראשון שאצלו הכל טבעי, וקצה שני הן כל המדרגות שדורשות עבודה שכלית. גם כשהחיים דורשים עבודה שכלית יש הבדל בין עם ישראל לאומות העולם. אצל אומות העולם השכל בא ליצור אלטרנטיבה. החיבור של האדם אל האמת נעשה על ידי הפשטה ותהליכים דתיים, שהם בעצם תהליכים חילופים שמאפשרים לאדם לצאת מעצמו. לכן הדתות בנויות הרבה על וויתור והתרחקות מהחיים החברתיים והמדיניים. בעם ישראל השכל לא יוצר תהליך חילופי, אלא בעצם חושף את הדבר, ממילא אין כאן מלאכותיות. (במילים אחרות, מה ששייך לנו באמת, באופן טבעי – אנחנו אמורים גם להביין). חידוש נוסף: השכל איננו רק טבעי לנו, אלא אף יוצר את התופעה עצמה. כלומר, הוא הלב והמהות של החיים, ולכן אלמלא ההבנה התופעה לא הייתה שייכת אלי. השכל הוא הדבר עצמו. לחשוב ולהיות יצירתי, אינן תופעות שהם מחוץ לחיים.

אז הרווחנו שני דברים: דבר ראשון, השכל לא עסוק במה שמעבר, אלא במה שיש; דבר נוסף, הוא טבעי, ואפילו הפסגה של הטבעיות.

הבנה

כל זה שייך לשאלה: למה הקב"ה ברא עולם שמתחיל מסיבוך וחיסרון (עולם שדורש חיפוש והבנה)? למה הוא לא ברא את הטבע כך שיתאים למחשבות העליונות? התשובה היא שהדבר הכי משמעותי לנו הוא ההבנה ואם מראש הטבע היה מתאים למחשבות העליונות לא הייתה מתרחשת הבנה.

השכל של התרבות האנושית המערבית, הוא מחוץ לחיים, אבל השכל שלנו הוא המיטב של החיים, הנקודה האיכותית ביותר.

במשך הרבה שנים – בגלות – התרגלנו לחשיבה מחוץ לעצמי, הידע תמיד בא מבחוץ. לכן כשמתעוררת השאיפה לעצמיות, כשאדם חוזר לעצמו, הוא יותר רוצה להתעסק עם עצמו – עבודת ה', תרפיות, עבודה עצמית. אבל לפי ההסבר של הדעת, **שהמחשבה אינה מחוץ לאדם**, יוצא שלהבין את הקב"ה, הוא בעצם הדבר הכי גדול שיש. ולכן לימוד תורה הוא כל כך גדול, כי הוא לא בא ליצור חיים מלאכותיים, אלא הוא החיים עצמם, פסגת החיים. אדם

שלומד תורה ומבין תורה – עסוק ביצירה. התורה היא חיים¹. אי אפשר להגיד על ידע שהוא חיים, גם לא על פילוסופיה, אולי היא דבר מאוד מופלא, אבל לא חיים. החיים באמת הם המוח והלב שלי, כשאני לומד תורה אני עסוק ב'בי', אבל בצורה הכי גבוהה שיכולה להיות. כך הרב אומר באגרת תת"י, התורה היא לא רק ה'סגולה' שלנו, אלא היא 'רוח אפינו', היא הדבר עצמו.

החשיבה של עם ישראל איננה בנויה כמו מתמטיקה, על פי כללים לוגיים, אלא היא מתחילה מהרצון, ממילא היא גם תשנה את האדם.

לעומת זאת, בתרבות האנושית יש פער, או שהחיים מתרחשים (בנמיכות שלהם), או שאדם מתעסק במעבר. האדם לא יכול להתעסק כל הזמן במעבר, בגלל שהוא צריך גם לחיות, שיתרחשו דברים; אבל הוא גם לא רוצה את החיים שמתרחשים, בגלל שהמתרחש הוא נורא ואיום. ואילו בתורה, בעיקר בדעת אלוקים, הדעת היא המקום שבו ההתרחשות נעשית, בדעת יש גם רגש ודמיון, אי אפשר בלעדיהם.

המדרגה של אדם הראשון נעלמה, אנחנו לא חיים בהארה של חיים כאלו גדולים שמכילים גם את הרגש והדמיון. ודאי שתפארתנו היא שהטבע יהיה אלוקי, שמה שאדם מרגיש וחווה, והיצרים שלו, יהיו אלוקיים – זה המצב האידיאלי. אבל אדם חטא, מכיוון שכך, 'כח המדמה הוכרח להיות נדחה ונלקה על ידי רוח הדעת'² – מכאן והלאה הדעת הופיעה. הדעת באה והחלישה את ההופעה הטבעית. זה היה כורח המציאות, אבל יש כאן משהו עקרוני, אידיאלי מאוד, כל ההחלשה הזו באה להעמיד את התבונה במרכז של האדם, בגלל שבאמת חיים הם תבונה. 'צלם אלוהים' הוא הדעת והתבונה, והם עיקר החיים. לכן תלמיד חכם נקרא גם צדיק, למה? תלמיד חכם הוא לא גם דתי וגם פילוסוף, אין לו שתי תכונות, אלא זה דבר אחד, תבונה וחיים הם היינו הך.

תורה

כל זה בא להסביר את המדרגות של משה ושלמה בהם התורה הייתה צריכה להקדים, אצלם התורה היא הנקודה החשובה והדמיון הוא רק התרחשות משנית. בשביל זה השכל צריך להיות מאוד גבוה ומאוד חי, אם הוא לא יעמוד בקריטריונים האלו, הוא לא יוכל להגיד לאדם 'אני מתעסק בחיים', כיוון שבעצם הוא עסוק רק בידע או ב'מעבר'.

¹ התורה היא המקום בו החיים מתרחשים ברמה הכי גבוהה שיכולה להיות, יותר מהעולם הרגשי. (למרות שגם בעולם הרגשי החיים מתרחשים).

² אורות, ישראל ותחייתו יח.

זה גם מסביר מה הכוונה ש'אין לקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה'. במשך כל השנים של הגלות ההלכה היא מה שהחיה את עם ישראל, עם ישראל באמת היה חי. אמנם לא במובן השלם, הצורה השלמה היא שיש גם דמיון ורגשות ומדינה וכלכלה וחקלאות, אבל כשכל הדברים האלו נעלמים, מה שנשאר הם הנקודות הקונקרטיות הפשוטות שעליהן אי אפשר לוותר. כך הרב אומר לאנגלים באגרת תת"י, הוא אומר, בדיוק כמו שאתם כשאתם נמצאים במצב של איום, אתם מוותרים על כל הלימודים ונשארים בנקודות הכי קונקרטיות ופשוטות שקיימות, כך גם עם ישראל, הוא עבר אותו תהליך, הוא עבר קטסטרופה, איום על הקיום שלו, ולכן הוא נאלץ לוותר על הרבה דברים, אבל על דבר אחד הוא לא וויתר, על בית המדרש. בית המדרש הוא דבר חי, והוא מה שנשאר עם עם ישראל בגלות.

השאלה היא מה קורה בשעת משבר? כשהכל מתרסק וחוזר לנקודות הקיומיות הראשוניות? כשעושים 'פירמוט' לאישיות? מה נמצא בלב, מה המהות של האדם? כשאדם הראשון אכל מעץ הדעת נגזר עליו למות, לעזוב את גן עדן ולחיות כאן בעולם, זה נקרא למות, קרתה כאן קטסטרופה – אדם חטא – מה נשאר?

כמו אנגליה במלחמת העולם הראשונה, אנגליה הייתה במצב של איום קיומי, נהרגו מאות אלפים, אז הם סגרו את הכל, לא מתוך רשעות, אלא מתוך פטריוטיות, בגלל שהם אוהבים את העם שלהם. כל מרחב התפנוקים נסגר, נשארו רק הדברים הקיומיים בסיסיים. כשאדם נלחם על הקיום שלו, כל יתר הדברים הם חסרי משמעות. בעם ישראל הנקודה העיקרית, היא התורה. זה ההבדל בין חוויה דתית, לתורה של חיים. כשאומרים שהתורה היא חיים זה לא פרפרזה. כשסוקרטס הלך למות ואמר שהוא ממשיך לחיות, הוא התכוון שהמחשבות שלו, המופשטות האבסטרקטיות, הם אלו שימשיכו להתקיים, ואילו כשאנחנו מדברים על עולם הבא, הכוונה לנשמה. הנשמה היא חיים שלמים, הגוף הוא רק איפה שאנחנו מרגישים את החיים.

ארץ ישראל

יש סוגיה על רבי זירא שרצה לעלות לארץ³, ומכיוון שהוא ידע שרב יהודה מתנגד לעליה לארץ, הוא נאלץ לא לפגוש את רב יהודה. רב יהודה היה אדם גדול⁴, הוא היה מחובר מאוד לכלל ישראל, והוא אומר שאסור לעלות לארץ, כך גם מסופר על רב שירד לבבל⁵, הם לא היו דמויות שבזו לארץ ישראל, ארץ ישראל ועם ישראל היו מאוד חשובים להם. רב יורד

³ עין איה, שבת, פרק שלישי, א-ב.

⁴ עיין, עין איה, ברכות, פרק שלישי, לה; שבת, פרק שמיני, ח.

⁵ עין איה, שבת, פרק יד, ב-ז.

לבכל בשביל עם ישראל ובשביל ארץ ישראל. אם הרב זצ"ל היה בתקופה שלהם הוא היה עושה אותו דבר, וכשהוא עלה לארץ הוא עשה את זה מתוך הבנה שמה שרב יהודה רצה לעשות כבר מתוקן.

תכלית חיבור ישראל וארץ ישראל היא שתהיה אומה אחת בעולם שכבוד ד' אלוהי עולם חופף עליה, על ידי התגלות יד ד' בה, במאורעותיה ובכל שלשלת תולדתה, ותהיה היא המקור היחידי למין האנושי לשאוב ממנו דעת ד' ודרכיו בארץ, בתור מוסר אלהי שיוכל למלא אומה שלמה, למען יהיו דרכיה לקו לא רק בהליכות החיים הפרטיים של איש פרטי, כי אם גם בהליכות עמים וממלכות ויחוסם זה לזה, על פי עומק דרכי ד' המלאים חסד משפט וצדקה.⁶

הרב בא לומר כאן, שעם ישראל הוא כאילו הפילוסוף של העולם – הדמות הרוחנית. העולם הרוחני מתגלה בחיים עצמם, יש כאן חטיבה היסטורית אלוקית. אצל עמי העולם ההיסטוריה שלהם היא אנושית והיא פועלת על פי כללים אנושיים, ובעם ישראל היא אלוקית והיא פועלת על פי כללים אלוקיים.⁷ זה מה שהוא אומר: "תכלית חיבור ישראל וארץ ישראל היא שתהיה אומה אחת בעולם שכבוד ד' אלוהי עולם חופף עליה" "כבוד ד'" הוא השכינה. השכינה היא החיים של עם ישראל. "על ידי התגלות יד ד' בה" "יד ד'" היא הקב"ה ששוכן בתוך עם ישראל. "במאורעותיה ובכל שלשלת תולדתה", אלו כל התהליכים ההיסטוריים. בדיוק כמו באדם; החיים שבתוך האדם הם השורש לכל התהליכים שקוראים לו; ככה גם פה, שכינה וכבוד ה' הם השורש לכל התהליכים שקוראים לעם ישראל. "ותהיה היא המקור היחידי למין האנושי לשאוב ממנו דעת ד' ודרכיו בארץ", לא הכמרים ולא עובדי עבודה זרה, אלא רק עם ישראל.

לזה התכלית מוכרח הוא שחותם אלוהי הכללי יהיה מונח על האומה בכללה, שתדע שהיא מצויינת מכל העמים בהיותה עם ד', ושארצה היא ארץ ד'.

'חותם אלוהי' הכוונה לאופי אלוהי. כמו בסוגיה של גניזת קהלת⁸, אם רוצים לשמור יין ממגע זרים, צריך לחתום אותו בחותם, כך כאן חייב להיות חותם אלוקי, הכוונה אופי אלוקי.

⁶ עין איה, שבת, פרק שלישי, ב.

⁷ יעקב הרצוג בספרו 'עם לבדד ישכון', מסביר את הנקודה הזו בצורה מאוד טובה.

⁸ עין איה, שבת, פרק שני, צא. ועיין אלף מיני זמר יא.

הביטוי 'מצויינות' הוא גם מלשון מצוין, הכוונה מובחרת, וגם מלשון ציונים וסימנים. הכוונה שהיא תדע שהיא מובחנת ומובחרת מכל העמים.

אמנם בעת עזב ישראל את צור מעוזו, אף על פי שהפרטים היו מקיימים איזה מצות, מכל מקום כיון שמהכלל נפקע החותם המיוחד מבלי להכיר את הארץ לארץ ד', ואת הגוי והממלכה לעם ד', בהיותם מוצאים בעצמם שגם להם ישנם עניינים אנושיים כלכול העמים, ארץ ותוקף וממשלה, על כן גלה ישראל מארצו כדי שיהיה נודד בגולה בין עמים רבים, בלא שום קניינים פרטיים לאומיים, ומכל מקום ימצא את עצמו מצוין ומופרש מכל העמים, בזה ידע כי יש לו עניין מיוחד שנושא עליו את נושא עצמיות לאומיותו, והוא שם ה' אשר עליו נקרא.

בדרך כלל מה שיוצר את הקשר של חברה מסוימת לארץ ולמולדת, הוא הניסיון ההיסטורי שלה. ככה זה במשפט המודרני, חברה שגרה במקום מסוים במשך מאות שנים, זו המולדת שלה. וככה זה גם אצל הברודיים, איפה שיש גללים של כבשים, זה סימן שהם הסתובבו במקום הזה וממילא זה הוכחה שזה שלהם. זה נקרא חזקה – אופי אנושי. אבל אופי אלוקי הוא אופי שבא מטענה ולא מחזקה, ממנהות ולא משימוש. זה מה שהרב אומר כאן. באמת עם ישראל התחיל מהמדבר, ממושגים מופשטים, ממנהויות, ומשם יש לו קשר לארץ. הקשר לארץ הוא קשר של חיים ולא של חזקה. מתוך החיים יש את השייכות לארץ, ומתוך השייכות לארץ יש גם את היצירה הישראלית⁹. אם עם ישראל נמצא בגלות, סימן שהוא חולה.

מה נשאר כשקורת קטסטרופה כזו, כשעם ישראל נמצא בגלות? עמים אחרים מנסים להגן על המולדת, זה מה שנותן להם את הקיום, אחרת ישלוט שם עם אחר. בעם ישראל מה שנשאר הוא החיים הבסיסיים, עמל תורה, בית המדרש – עם ישראל כאילו חוזר למדבר.

על כן, כאשר בבבל גבר ישראל לרוחו, ומרכז היהדות נוסד רק על הבסיס של קדושת התורה, בה נוסדו המרכזים הגדולים להפצת תורה בישראל, על כן ממנה צִמח צִמח ד' לתשועת האומה, להשיב לה עומק הכרתה בעצמיות, וכאשר ההכרה הזאת תתמלא בכל עומק הדרוש לה, אז רק אז תוכל לשוב אל מכוונה ולארצה ולכל תוקף קנייניה, אבל אז הלא יבוא מועד שיפקד ד' את עמו באורח כללי, לשא נס לגויים, ושורש ישי אליו גויים ידרשו.

⁹ אורות, ארץ ישראל, ג.

דווקא בכבל עם ישראל התחזק ברוחניות. אלו החיים של האומה הישראלית, ככה האומה הישראלית רוקמת את המציאות שלה, על ידי מכנה משותף של דבר ה' והנשמה האלוהית שבתוכו. אם האופי הישראלי היה מתחיל ממכנה משותף של הרבה שנים, אז מזמן הוא היה מתפרק.

יעקב הרצוג מביא דוגמא: מלכות אנגליה של היום ומלכות אנגליה של פעם, הם שני עולמות שונים, כל תקופה עולם אחר, חשיבה אחרת, תפיסות העולם אחרות, אין קשר בין תקופה לתקופה, זו אפילו לא אותה שפה. בניגוד למלכויות אחרות, שאין בהם קשר בין המלכות של העבר למלכות של היום, בעם ישראל הסוגיות של הגמרא והמשנה אקטואליות גם היום – הם ביטוי של חיים, ולא התמודדות היסטורית פעם פה ופעם שם. בעם ישראל אלו אותם סוגיות ואותם רעיונות, רבי עקיבא התעסק במצוות ארבעת המינים, וגם אנחנו מתעסקים בארבעת המינים, השאלות שלו אקטואליות לגבינו באותה מידה.

הרב מדגיש את תשועת **האומה** – רב יהודה היה ציוני גדול, אצלו התנועה הציונית הייתה לעבור לבבל. כמו אדם שצריך קצת להשתחרר מהסביבה שלו בשביל לחזור לעצמו, להשיב לה עומק הכרתה בעצמיות'. נכון שצריך לפעול ולעשות, אבל לפעמים אדם צריך להתרכז בנקודות העיקריות כדי לחזור לעצמו.

אבל אישים פרטיים, אף על פי שכבר השתלמו בעצמם כפי הראוי לקדושת ארץ ישראל, אבל לא על השלמת הפרטים נוסד הגלות, כי אם על הכלל כולו, על כן צריך שלא יטושטש כוח זה על ידי ההמשכה של הפרטים להשכיח עיקר התכלית, שהוא תיקון הכללי, בתור אומה נושאת ברמה דגל צור ישראל, בתור עמו ונחלתו, היושבת ומושלטת על ארצו אשר בחר לו לנחלה עדי עד. וכאשר כלי השרת אינם ראויים לתעודתם כי אם בהיות כללות בית המקדש וקדושתו על מכונו, כן האישים הפרטיים רק אז יהיו מצורפים להראות כחן של ישראל על אדמת הקודש, בצירוף הכלל כולו שיאגד על פי פקודת ד'. על כן סבירא ליה לר"י דכל העולה מבבל, ששם מצאה היהדות מרכזה הרוחני אז, וסויימה בערכה הנכון הפרטי, שכשיקלט היטב יהיה ראוי להחתם דוקא בארץ ישראל, בצירוף כל הקנינים הכלליים הראויים לאומה שלמה ומבוססת, לארץ ישראל עובר בעשה.

תמיד היו אנשים יחידים מיוחדים, אבל האומה כחטיבה אבדה את העצמיות המיוחדת שלה, היא חשבה שהיא עם ככל העמים.

בסוגיה הזו רואים שכשאוברים שהתורה היא החיים, זה כפשוטו, זה לא פרפרזה. גם בתקופת הדעת והתבונה בעם ישראל, שעוד לא הגענו למדרגה של אדם הראשון – עדיין התורה היא חיים. הדבר ניכר כשעם ישראל יוצא לגלות – למדבר – נשארות הנקודות הקיומיות בלבד – התורה, התורה היא הלב והמהות של עם ישראל.

בפרק יז מתוספת הדרישה לחזור לדמיון, עם ישראל בונה את הרגליים שלו, עם ישראל חוזר לארץ, לא באופן אידיאולוגי תורני, אלא באופן טבעי. זה לא בא לסתור את רב יהודה וכל המהלך של הגלות, אלו לא היו אלפיים שנה מיותרות שצריכות החלפה, אלא הכל מתרחב ונעשה עשיר ועמוק יותר, במקום ד' אמות של הלכה מגיעים למצב של יב מיל.

רגליים של ברזל

הגמרא¹⁰ מספרת על רב המנונא ורב חסדא שהביאו לפנים תמרים ורמונים, ורב המנונא בירך על התמר לפני הרימון. שאל אותו רב חסדא מדוע הוא לא מברך קודם על הרימון שיש לו קדימה בפסוק? עונה לו רב המנונא שהולכים לפי הקריבה לארץ, ויש בפסוק שתי 'ארצות'. הרב מסביר שהארץ הראשונה היא העולמות הרוחניים של ארץ ישראל, והארץ השנייה היא הרגליים, הצד החומרי של ארץ ישראל. אז אמנם יש מדרגת קדושה מאוד גבוהה במעלה הרוחנית של הארץ, אבל מי שהוא שני לארץ החומרית, הוא בקדושה גבוהה מהחמישי לארץ הרוחנית. רב חסדא כל כך מתפעל מדברי רב המנונא שהוא אומר לו, 'מי יתן לנו רגליים של ברזל, שנוכל לשמוע אותך'.

ארץ ישראל והצינונות הם צמיחת רגליים לעולמות הרוחניים שנבנו בבבל. רבי זירא שרצה לעלות לארץ ישראל, עשה זאת מתוך שיקול רוחני דתי, לכן עונה לו רב יהודה שזה סימן שאנחנו עדיין נמצאים בגלות, עובדה שהוא עושה את זה משיקול רוחני ולא מתוך רגלי ברזל. רואים את זה בצורה בולטת, אחד הסיגופים שרבי זירא עשה כדי לזכות למעלה של ארץ ישראל, שהוא נכנס לתנור ונשרפו לו הרגליים¹¹. כשאין רגליים עדיין קיימות שלושת השבועות – יש איסור לעלות בחומה. אבל ברגע שהרגליים עצמם מופיעות, זה סימן מהקב"ה שנגמרה הגלות. ארץ ישראל נבנית מאנשים פשוטים, שיש להם צרכים טבעיים, ולא ממעשי שטות ו/או סיגופים.

¹⁰ ברכות, דף מא: ועיין איה, שם, פרק שיש, מ.

¹¹ בבא מציעא, דף פה, ע"א. ועיין עין איה, ברכות, פרק שביעי, ה.

'חובת הלבבות' כותב¹² שכשהצד הרוחני מתחזק הוא מחליש את החומר, וכשהחומר מתגבר הוא מחליש את הרוח, זה שייך לגלות, אבל כשעם ישראל מבריא, הכלל מתהפך – הרב אומר¹³ שעם ישראל הוא עם אחד, אישיות אחת, לכן כשרואים שהצד הגשמי שלו מופיע, סימן שהצד הרוחני שלו התחזק. כשהפנים (הצד הרוחני) בריא, הוא משדר על כל הגוף חופש עוצמה ויכולות, אז עם ישראל נהפך לחזק גם מבחינה גשמית. אבל כשהפנים חולה, הוא מתכווץ פנימה לתוך עצמו, ומופיע עם גלותי; לא בדיוק גלותי, אלא עם של מדבר סיני, כנסת מרחפת מעל ההיסטוריה. אבל בזה מתגלה התכונה המהותית של עם ישראל, התורה ובית המדרש הם עיקר החיים שלו, הדעת היא חיים. היום התהליך הוא שהלימוד מתפשט ומבריא, ויוצר גם את הממדים התחתונים. הדבר הזה בא לידי ביטוי ב'רגלי ברזל', במלחמות, בעמידה מול דעות של אחרים. זו ההוכחה ששלושת השבועות תמו. ההוכחה לכך שעם ישראל קנה מעלה רוחנית חדשה, היא הופעת הצד הגשמי.

שאלה: גם בבתי המדרש של הגלות, של ד' אמות של הלכה, היו המימדים האלו, של תבונה ויצירה?

תשובה: כן. רואים שכל האומה רקמה את החיים שלה סביב הבית מדרש. פילוסוף לא יכול לקחת איתו עם, עם הוא לא בית מדרש של פילוסופים, לעם יש הרבה ממדים. ואילו כשעם ישראל היה בגלות כל האומה התרכזה סביב הלימוד. באשכנז, איפה שהיו בתי מדרש, עם ישראל חי חיים גדולים, ואיפה שלא היו בתי מדרש, עם ישראל הסתבך בסיבוכים גדולים ולפעמים אף נעלם. עוד דוגמה, בסוף בית שני יהדות מצריים הייתה יהדות מאוד גדולה, ולא נשאר מזה כלום, מבחינה היסטורית אנחנו לא יודעים כלום על יהדות מצריים. איפה שלא הייתה תורה הכל התפוגג, ואיפה שהייתה תורה החיים פרחו. בכל ארצות הגלות החיים התרכזו סביב גדולי תורה. בספרד וצפון אפריקה – 'ארבעת השבויים', ביהדות אשכנז היו רבינו גרשום מאור הגולה, הרב קלונימוס, ועוד דמויות, הכל נבנה סביב תורה.

זו תורה יוצרת. אם היא לא הייתה יוצרת לא היו נוצרים שם חיים. יש לאפלטון דיאלוג שנקרא 'המדינה', היה לו חלום להנהיג מדינה, אבל אצלו הכל בנוי על התפיסה שההמון לא יכול להבין את הפילוסוף, לכן הפילוסוף צריך דיקטטורה כדי לשלוט, ומדרגת הביניים שהם החיילים, צריכים לקבל שוחד של כסף ונשים. רואים אצלו כמה שזה לא טבעי. הנזיר מביא אגרות של תלמידים של אפלטון, תמיד הם התפלאו לראות קהילות יהודיות, קהילות יהודיות

¹² שער הפרישות, פרק ב.

¹³ מאמרי הראיה, עמ' 234, 'אחדות ושניות'.

נבנו תמיד סביב בתי מדרש, ולא הייתה בהם, לא דיקטטורה ולא שוחד, הקהילה פשוט נרקמה סביב החיים של בית המדרש. רש"י ובעלי התוספות בנו קהילות עם חיים, ולא מנזרים או פקולטות לפילוסופיה. תורה היא דבר חי ויצרתי.

בעם ישראל החיים היו וולונטריים, אף אחד לא חייב אותם להתרכז סביב בית המדרש. ואילו אצל עמי העולם תמיד זה בא מכוח שלטון דיקטטורי, מלמעלה. גם הכנסיה שלטה בצורה של דיקטטורה, אומנם לא בחרב, אבל גם לא בהרמוניה ואחדות בין הממדים השונים. הנצרות לא בנויה על תבונה ודעת, היא בנויה על פרדוקסליות. אולי בהתחלה אלו היו רעיונות מהפכניים, ואנשים רצו אותם, אבל כשזה התמסד, נשארו רק 'דוגמות'. פירוש המושג דוגמה הוא שיש הנחה שלא בנויה על פי שכל אנושי. אלו בני אדם נבערים שהיו צריכים חוויה דתית. לכן האנושות כל כך שנאה את הדת. בתי המדרש אף פעם לא היו כאלו, תמיד היה יחס בין החכמים ל'עמך' הפשוטים.

אז נכון, השתנו דברים, היצירה בגלות היא ברמה של ד' אמות של הלכה, לימוד גמרא, ובמצב של גאולה יש שלוש מפלגות¹⁴ ויש עושר יותר גדול. אבל גם הגלות עצמה לא הייתה בנויה על שלטון אימים, תמיד היו יחסים של חיבור ושל אהבה, תמיד החיים היו וולונטריים.

סיכום

כל החזרה וההדגשה היא בשביל להבין את התקופה של הדעת – היא שונה מהתקופה של אדם הראשון, והיא שונה מהגויים. גם כשיש לעם ישראל רק בית מדרש, הוא לא דומה לקבוצת פילוסופים, אלא זו אומה חיה, עם נשים וילדים, רשעים ובינוניים, וכולם הם חטיבה אחת שמתרכזת בנקודות הקיומיות שלה. הנקודות הקיומיות של עם ישראל הם הדעת והתבונה, כשהדעת והתבונה בריאים הם שואפים באופן טבעי לממש את עצמם, והמימוש יבוא לידי ביטוי ב'רגלי ברזל'. גם כשעם ישראל בארץ, הדעת היא הלב של האומה – זה מה שרוב יהודה בא לומר – בית המדרש הוא כלל ישראלי ולא פרטי. פרטים פילוסופים יש גם לאומות העולם, אבל חיים של אומה שיש לה מצווה ללמוד תורה ולעמול בתורה, הם חידוש של עם ישראל.

בתוך הכלל שתיארנו יש המון מדרגות – מדבר סיני, בית ראשון, בית שני, גלות, גאולה – בכל תקופה יש שוני, הן ברמה השכלית, הן באופי השכלי, והן בהתממשות בפועל בחיים.

¹⁴ אורות, אורות התחיה, יח.